

Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού

Εισαγωγή
στη
Συγκριτική Στερεοτυπολογία
των εθνικών χαρακτηριστικών στη λογοτεχνία

UNIVERSITY STUDIO PRESS

ΕΙΚΟΝΑ - ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ - ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΟ

Στις σχέσεις ανάμεσα σε ανθρώπους, ομάδες ή έθνη πολύ μεγάλο ρόλο παίζει η *εικόνα* που έχει σχηματίσει ένα άτομο, μια ομάδα ή ένα έθνος για τον «ξένο»: ανάλογα αν αυτή η εικόνα είναι περισσότερο θετική ή περισσότερο αρνητική, η συμπεριφορά του προς τον «ξένο» γίνεται φιλικότερη ή εχθρική αντιστοίχα. Είναι όμως γεγονός ότι όλα τα στοιχεία αυτής της εικόνας δεν βασίζονται σε άμεσες, δυνάμενες να ελεγχθούν παραμέτρους, αλλά είναι περισσότερο αποτέλεσμα πολλών διεργασιών προγενέστερων πληροφορήσεων, που μπορούν να πηγάζουν από ποικίλες πηγές. Επομένως, μια εικόνα συνήθως δεν είναι μια αντικειμενική και σωστή απεικόνιση της πραγματικότητας, αλλά μπορεί να είναι, κατά ένα μέρος, μια παραμορφωμένη ή εσφαλμένη ερμηνεία-απόδοσή της. Γι' αυτό, πολύ συχνά μια εικόνα έχει το χαρακτήρα μιας προκατάληψης ή ενός στερεοτύπου.

Με τις εικόνες, τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα - που όταν, όπως θα δούμε παρακάτω, αφορούν στην ξένη χώρα και εμφανίζονται στη λογοτεχνική παραγωγή αποτελούν το αντικείμενο της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας - ασχολήθηκαν πολλές παραδοσιακές θεωρητικές επιστήμες, ιδιαίτερα η κοινωνιοψυχολογία¹, αλλά και η ιστορία, η πολιτολογία, η εθνοψυχολογία κλπ., οι οποίες πραγματεύτηκαν και ερμήνευσαν κατά διαφορετικό τρόπο τα φαινόμενα αυτά. Έτσι, π.χ., ιστορικοί και πολιτολόγοι περιέγραψαν την ιστορική γένεση και τις πολιτικές και πολιτισμικές επιδράσεις τους, κοινωνιολόγοι τα προσέγγισαν από μια εμπειρική προοπτική, ενώ ψυχολόγοι ενδιαφέρθηκαν κυρίως για τους βαθύτερους ψυχολογικούς μηχανι-

1. Μια πολύ κατατοπιστική εικόνα των θέσεων της σημερινής κοινωνιοψυχολογίας πάνω στο θέμα των στερεοτύπων δίνουν τα έργα των Gordon Allport: «The Nature of Prejudice», Cambridge, 1954 και Uta Quasthoff: «Soziales Vorurteil und Kommunikation, eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps», Frankfurt 1973.

σμούς που είναι υπεύθυνοι για το σχηματισμό τους. Αλλά και καινούριοι κλάδοι έρευνας, όπως η κοινωνιογλωσσολογία, η διδακτική – ιδίως στην εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας – η έρευνα της επικοινωνίας, των συνθηκών ειρήνης και πολέμου κλπ., ενδιαφέρονται, από άλλη βέβαια σκοπιά, για το ίδιο αντικείμενο και χρησιμοποιούν, φυσικά, αντίστοιχες μεθόδους. Έτσι, παρά το γεγονός – ή μάλλον ακριβώς εξαιτίας του γεγονότος – ότι υπάρχουν τόσο πολλές προοπτικές προσέγγισης του αντικειμένου, δεν υπάρχει μέχρι σήμερα μια ενιαία και γενικά αποδεκτή θεώρηση των εικόνων και των στερεοτύπων. Μια επιπλέον δυσκολία στην προσπάθεια ορισμού των παραπάνω εννοιών αποτελεί και το γεγονός ότι η ανάλυση συγκεκριμένων εικόνων ή στερεοτύπων οδηγεί πολύ γρήγορα σε ιδεολογικές ή και πολιτικές προεκτάσεις και αναγκάζει τον ερευνητή να πάρει συγκεκριμένες θέσεις απέναντί τους – πράγμα το οποίο δεν είναι πάντα πρόθυμος ή έτοιμος να κάνει. Παρά το γεγονός όμως ότι δεν προσφέρεται μια ομόφωνη θεώρηση των εννοιών αυτών, στην οποία θα μπορούσε να στηριχθεί ο ερευνητής της λογοτεχνίας και ιδιαίτερα ο συγκριτολόγος, εντούτοις είναι δυνατόν να απομονωθούν ορισμένα γενικότερα παραδεκτά στοιχεία, που μπορούν να χρησιμεύσουν ως βάση εκκίνησης. Θα ήταν χρήσιμο να συζητηθεί εδώ το περιεχόμενο των όρων εικόνα – προκατάληψη – στερεότυπο και ο πιθανός τρόπος γένεσης και εξελικτικής διαμόρφωσής τους, να καθοριστεί δηλαδή το οντογενετικό τους status, πολύ περισσότερο, βέβαια, να παρακολουθήσει κανείς τις παραμέτρους, οι οποίες συνέβαλαν στο να γίνει η κριτική των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων ένα από τα κεντρικά θέματα που απασχόλησαν τους προοδευτικούς διανοούμενους ήδη από τον 18ο αι., αλλά και τις διάφορες φάσεις των σχετικών προβληματισμών και συζητήσεων. Ενδιαφέρουσα θα ήταν επομένως και μια μικρή ανασκόπηση της εξέλιξης των θεωριών σχετικά με τις εικόνες και τα στερεότυπα – ιδιαίτερα τα εθνικά – από το διαφωτισμό κυρίως και εξής.

Παρά το γεγονός ότι σήμερα οι όροι εικόνα, προκατάληψη και στερεότυπο χρησιμοποιούνται σχεδόν ως συνώνυμοι, εντούτοις κάποια μικρή διαφοροποίηση υπάρχει μεταξύ τους². Ως εικόνα ορίζεται

2. Οι όροι «στερεότυπο» και «εικόνα» είναι πολύ μεταγενέστεροι του όρου «προκατάληψη». Η σύνδεσή τους έγινε στις αρχές του 20ου αι. κυρίως από την επιστήμη της κοινωνιολογίας. Σύντομη αλλά αρκετά σαφή διαφοροποιή-

το σύνολο των χαρακτηριστικών που προσγράφονται από το φορέα της (άτομο ή ομάδα) σε ένα άτομο ή ομάδα, αποδίδοντας συνήθως μια λιγότερο ή περισσότερο παραμορφωμένη απεικόνιση της πραγματικότητας. Ο όρος προκατάληψη υποδηλώνει τη γενικότερη στάση του ατόμου ή της ομάδας απέναντι ενός συγκεκριμένου ατόμου, ομάδας ή τάξης, ενώ ο όρος στερεότυπο αποδίδει – όπως και η εικόνα – το σύνολο των ιδιοτήτων που πιστεύεται ότι χαρακτηρίζει ένα άτομο ή μια ομάδα, εμπεριέχει όμως επιπλέον και το χαρακτήρα της γενίκευσης που του επιτρέπει να ταξινομεί το περιεχόμενό του πάντα κατά τάξεις ή κατά ομάδες, μπορούμε μάλιστα να πούμε ότι αποτελεί τη λεκτική συγκεκριμενοποίηση της προκατάληψης. Τα στερεότυπα αναφέρονται είτε στην ομάδα που ανήκει και ο εκάστοτε εκφραστής τους ή στον ίδιο (οπότε ονομάζονται αυτοστερεότυπα) είτε αναφέρονται σε άλλα άτομα ή ομάδες (οπότε ονομάζονται ετεροστερεότυπα). Συνήθως ο όρος στερεότυπο χρησιμοποιείται σε σχέση με προκαταλήψεις που αναφέρονται σε μεγάλες ομάδες, κοινωνικά στρώματα ή έθνη· στην τελευταία περίπτωση μιλά κανείς για εθνικά στερεότυπα, στα οποία, βέβαια, εστιάζει το ενδιαφέρον της η Συγκριτική Στερεοτυπολογία.

Αν δεν θέλουμε να υπεισέλθουμε σε λεπτομέρειες που δεν αφορούν άμεσα στο αντικείμενό μας και εφόσον η κοινωνιολογία δέχεται ότι η γένεση και η λειτουργία των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων σχετίζονται άμεσα με τις αντίστοιχες της εικόνας, μπορούμε ανεπιφύλακτα να δεχτούμε και να χρησιμοποιούμε στο εξής – απλουστεύοντας έστω, αλλά όχι σφάλλοντας – τους τρεις όρους ως συνώνυμους.

ηση των όρων «εικόνα» και «στερεότυπο», σύμφωνα με τις αρχές της κοινωνιολογίας, δίνει ο Werner Ruf στο «Der Einfluß von Bildern auf die Beziehungen zwischen Nationen», Zeitschrift für Kulturaustausch, 1973/3, σελ. 21-22.

Δημιουργία και οντογενετικό status των εικόνων-στερεοτύπων

Η μακρά φιλοσοφική παράδοση της Δύσης, που ακολουθώντας τα αξιώματα της λογικής, όπως την καλλιέργησαν πρώτοι οι Έλληνες, ενδιαφέρθηκε κυρίως για την απόκτηση της καθαρής, αναντίρρητης γνώσης, απομάκρυνε τον άνθρωπο από άλλες επίσης σημαντικές, αλλά μη βασιζόμενες στη λογική, μορφές γνώσης. Αυτή η απομάκρυνση συνεχίστηκε με συνέπεια στη Δύση, με αποτέλεσμα την επικράτηση ενός αξιοθαύμαστου μεν, συχνά όμως ανεπαρκούς ορθολογισμού, ο οποίος αναζητεί το σαφές, το βέβαιο, το λογικό, ενώ καθετί διαφορετικό το απωθεί και το παραβλέπει ως «αυταπάτη» (illusion). Όπως αναφέρει ο G. Lukács: «η δυτική φιλοσοφία ήταν πολύ σκληρή με την εκτίμηση των Illusionen. Τις ονομάζει απλώς όνειρα, πλάνες, αποτυχίες των σκοπών και των μεθόδων γνώσης του κόσμου· την ίδια αυτή άποψη εκφράζουν ομόφωνα οι Bacon, Descartes και Spinoza»³.

Αλλά και η φιλοσοφική διάθεση της νεότερης εποχής, που σε πολλά σημεία συγγενεύει με το διαφωτισμό και το πάθος του, θέλοντας να καταπολεμήσει τις μη λογικές μορφές νοητικής διεργασίας (μεταξύ των οποίων και τις προκαταλήψεις) παρεμποδίζει μάλλον παρά υπηρετεί τη σωστή εκτίμηση των φαινομένων. Μόλις με το S. Freud αρχίζει να αφυπνίζεται ένα ενδιαφέρον για το καταπιεσμένο, μη λογικό τμήμα της ανθρώπινης ύπαρξης. Σύμφωνα με τις απόψεις του⁴, ο ανθρώπινος ψυχισμός κινητοποιεί δύο διεργασίες για να αντιδράσει στο περιβάλλον, την πρωτογενή και τη δευτερογενή. Η πρωτογενής, γνωστή από τα όνειρα, τις ονειροπολήσεις, τις ψυχώσεις κλπ., υπόκειται σε δικούς της νόμους. Η δευτερογενής διεργασία είναι αυτή της λογικής, της προσαρμογής, της αντίφασης. Ακριβώς μια μορφή της πρωτογενούς διεργασίας βρίσκουμε και στα στερεότυπα. Και εδώ είναι τυπική η μη λογική στάθμιση των πραγμάτων. Έτσι, κατά το σχηματισμό των εικόνων-στερεοτύπων υπερτονίζεται ένα επουσιώδες χαρακτηριστικό και παραβλέπεται η συνολική εκτίμηση

3. Lukács, G.: «Ästhetik III», Neuwied 1972, σελ. 30.

4. Freud, S.: «Formulierungen über zwei Prinzipien des psychischen Geschehens», Gesammelte Werke 8, London 1912.

– φαινόμενο που παρατηρείται και στα παιδιά, τα οποία δεν μπορούν να ατενίσουν ολικά κάτι, αλλά εμμένουν σε κάποια λεπτομέρεια⁵. Αυτή η επικέντρωση είναι μια από τις σημαντικότερες αρχές σχηματισμού των στερεοτύπων. Υπάρχουν όμως, όπως θα δούμε αμέσως, και άλλοι παράγοντες που συμβάλλουν στη δημιουργία τους.

Πολλά και πολύπλοκα πειράματα που έχουν διεξαχθεί τελευταία, προκειμένου να προσδιοριστούν και να απομονωθούν οι καθοριστικοί στην παραγωγή μιας εικόνας ή ενός στερεοτύπου παράγοντες, καταλήγουν στην κοινή διαπίστωση ότι υπάρχουν τρεις κυρίως ομάδες φορέων πληροφοριών που επηρεάζουν το σχηματισμό των στερεοτύπων:

- α) αυτές που πηγάζουν από την απευθείας εμπειρία του ατόμου και την προσωπική του επαφή με το περιβάλλον,
- β) εκείνες που πηγάζουν από εμπειρίες από την περιοχή της λεγόμενης πρωτογενούς κοινωνικότητας του ατόμου, δηλαδή από το κοινωνικό του πλαίσιο, και καθορίζουν τη συμπεριφορά του με μίμηση και υιοθέτηση μορφών συμπεριφοράς της κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκει το άτομο, και
- γ) εκείνες που πηγάζουν όχι απευθείας από το κοινωνικό περιβάλλον του ατόμου, αλλά από τα διάφορα μέσα επικοινωνίας (π.χ. βιβλία, τηλεόραση, ραδιόφωνο, θέατρο, λογοτεχνία, εμπειρία τρίτων κλπ.) και μπορούν να χαρακτηριστούν ως δευτερογενείς.

Σύμφωνα με τα παραπάνω η δημιουργία των εικόνων-στερεοτύπων θα πρέπει να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα διαδικασιών πληροφόρησης, κατά τις οποίες μαζί με τη μετάδοση πληροφοριών μεταδίδονται και αξίες, έτσι ώστε οι εικόνες που έχει ένα άτομο ή μια ομάδα, ανάλογα με το περιεχόμενο των πληροφοριών στις οποίες οφείλουν τη δημιουργία τους, παρουσιάζουν είτε ένα βασικά θετικό είτε ένα βασικά αρνητικό χαρακτήρα. Η διαμόρφωσή τους αρχίζει, φυσικά, από την παιδική ήδη ηλικία. Όσο πιο νωρίς και πιο συχνά επαναλαμβάνονται τόσο πιο πολύ ισχυροποιούνται και επομένως λιγοστεύουν οι πιθανότητες να επαναξιολογηθούν από τη μετέπειτα πείρα. Ως ένα σημείο βοηθούν, βέβαια, αρχικά τα παιδιά και τους νέους να ενταχθούν στην ομάδα τους, λειτουργώντας ως σημεία

5. Όπως έδειξαν σειρές ερευνών, με πιο αξιόλογη των Piaget, J. και Szeminska, A.: «La genèse du nombre chez l'enfant», Neuchâtel 1941.

προσανατολισμού στο κοινωνικό τους περιβάλλον. Αλλά και σε μεγαλύτερη ηλικία, άτομα με δυσκολίες ένταξης στον κοινωνικό τους χώρο ή άτομα απρόθυμα ή ανίκανα να καταβάλλουν κάποια νοητική προσπάθεια αγκιστρώνονται σ' αυτές τις απλουστευμένες «διαπιστώσεις» και γενικεύσεις και τις εντάσσουν στο ατομικό τους σύστημα αξιών. Κατά τους ανθρωπολόγους αυτός ο τρόπος σκέψης υπαγορεύεται, ως ένα σημείο, από τη βαθιά ριζωμένη ανάγκη του ανθρώπου να νιώθει προστατευμένος και από τον ενστικτώδη φόβο του που τον παρακινεί να ανήκει σε μια ομάδα⁶.

Τους περισσότερους εκπροσώπους της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας δεν απασχολεί πλέον σήμερα το ζήτημα σχετικά με το οντογενετικό status των εικόνων, αφού δέχονται ότι αυτό καθορίζεται πολύ ικανοποιητικά από την περιγραφή που δίνει ο Karl Popper για τα αντικείμενα του «κόσμου 3»⁷. Κατά τον Popper⁸ υπάρχουν 3 υποδιαιρέσεις του κόσμου: ο «κόσμος 1» που περιλαμβάνει τον εξωτερικό, ορατό κόσμο, ο «κόσμος 2» που περιλαμβάνει τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου (συναίσθημα, συνείδηση κλπ.) και ο «κόσμος 3» στον οποίο υπάγονται όλα τα προϊόντα του νου, τα οποία καταγραφόμενα (π.χ. ως κάποιο σύγγραμμα) μεταφέρονται στον κόσμο 1 και μπορούν να επιδράσουν πια στον κόσμο 2 (π.χ. με το διάβασμα). Εδώ, στον κόσμο 3, ανήκουν, κατά τον Popper, και οι εικόνες και τα στερεότυπα που ως νοητικά κατασκευάσματα του ανθρώπου αποτυπώνονται (στην περίπτωση μας στη λογοτεχνική παραγωγή ή κριτική) και που ανά πάσα στιγμή μπορούν να ανακληθούν και να ενεργοποιηθούν. Είναι λοιπόν νοητικά παράγωγα των ανθρώπων που μπορούν να επιδρούν πάλι σε ανθρώπους και που, ως ένα βαθμό, έχουν «ihre eigenen, autonomen Gesetze», αλλά ταυτόχρονα «erzeugen unbeabsichtigte und nicht vorhersehbare Konsequenzen»⁹.

6. Βλ. ιδιαίτερα τους νεότερους ανθρωπολόγους Lemberg, Eugen: «Ideologie und Gesellschaft. Eine Theorie der ideologischen Systeme, ihrer Struktur und Funktion», Stuttgart-Berlin 1971 και Popper, Karl: «Die offene Gesellschaft und ihre Feinde», Berlin-München 1973.

7. Βλ. π.χ. Dyserinck, H.: «Zur Entwicklung der komparatistischen Imagologie», Colloquium Helveticum, 7 (1988), σελ. 19-42.

8. Popper, Karl: «Objektive Erkenntnis», Hamburg 1973 και «Ausgangspunkte», Hamburg 1979 (κυρίως το κεφ. 38).

9. Popper, Karl: «Ausgangspunkte», Hamburg 1979, σελ. 271.

Λειτουργία των εικόνων-στερεοτύπων

Οι διάφορες εικόνες-στερεότυπα συνδέονται μεταξύ τους σε ένα νοητικό σύστημα-μοντέλο, που καθοδηγεί τη δημιουργία και τη λειτουργία τους, και υπακούουν σε μια ορισμένη ιεραρχία, η οποία καθορίζει και τη σχέση ανάμεσά τους¹⁰. Η σχέση αυτή είναι συνήθως διαλεκτική, δηλαδή για κάθε στερεότυπο υπάρχει λανθάνον ακόμη ένα - συνήθως αντίθετο προς το πρώτο - και αντινομική, δηλαδή γίνεται ένας σαφής διαχωρισμός ανάμεσα στο «δικό μας» και το «ξένο». Έτσι το αυτοστερεότυπο εμφανίζεται συνήθως ως το αρνητικό του ετεροστερεοτύπου και το αντίθετο. Αυτό το βασικό φαινόμενο εκδηλώνεται κυρίως με δύο αντιτιθέμενες μεταξύ τους παραλλαγές: είτε δημιουργεί κανείς ένα ιδεώδες αυτοστερεότυπο και εκτίθεται στην κριτική των άλλων, είτε, σπανιότερα, κάνοντας κριτική στον εαυτό του δημιουργεί ένα αρνητικό αυτοστερεότυπο και ψάχνει το ιδεατό στους άλλους¹¹. Υπάρχουν όμως και πολλές διαφοροποιήσεις των στερεοτύπων: έτσι έχουμε διαφοροποιήσεις του ενός αυτοστερεοτύπου σε πολλά (π.χ. προκειμένου για εθνικά στερεότυπα διαφοροποιήσεις ανάλογα με περιοχές ή επαρχίες), αλλά και του ενός ετεροστερεοτύπου σε πολλά (π.χ. διαφοροποιήσεις του στερεοτύπου άλλου έθνους). Έτσι, φαίνεται ότι υπάρχει ένα σύστημα λειτουργίας των στερεοτύπων που παραμένει σταθερό παρά τις διάφορες αλλαγές που μπορεί να υφίσταται το περιεχόμενό τους από διάφορους - ιστο-

10. Ένα τέτοιο μοντέλο δίνει ο Th. Bleicher: «Elemente einer komparatistischen Imagologie», Komparatistische Helte, 2 (1980), σελ. 12-24.

11. Οι δυνατότητες μπορούν, βέβαια, να ποικίλλουν: δηλαδή μπορούμε να έχουμε μια άμεση αποδοχή του ετεροστερεοτύπου, αλλά μπορούμε να έχουμε ακόμη και μια αντίδραση κατά την οποία αντιστρέφονται οι αξίες τόσο ώστε τα αρχικά αρνητικά ετεροστερεότυπα να μετασχηματίζονται σε θετικά αυτοστερεότυπα. Υπάρχουν, επίσης, οι όχι τόσο συχνές περιπτώσεις κατά τις οποίες εκείνοι που αποδέχτηκαν ένα ετεροστερεότυπο αντιδρούν σ' αυτό με τη συνειδητή ανάπτυξη ενός αυτοστερεοτύπου που είναι η επέκταση του ετεροστερεοτύπου. Στη λογοτεχνία τέτοιο μοντέλο παρουσιάζεται όταν, π.χ., ορισμένοι συγγραφείς ενδιαφερόμενοι για διεθνή επιτυχία αρχίζουν να γράφουν κατά τρόπο ώστε τα έργα τους να ανταποκρίνονται σε ότι απαιτεί απ' αυτούς η παλαιότερη εικόνα που έχουν σχηματίσει γι' αυτούς στο εξωτερικό.

ρικούς κυρίως – παράγοντες¹² και το οποίο παρουσιάζει ένα φάσμα που όσον αφορά στο αυτοστερεότυπο έχει πιο έντονη μια διάσταση «βάθους», ενώ όσον αφορά στο ετεροστερεότυπο πιο έντονη μια διάσταση «πλάτους».

Αποτελεί γενική διαπίστωση τόσο των επιστημών που ασχολούνται με τα στερεότυπα όσο και της ανθρώπινης εμπειρίας ότι τα στερεότυπα έχουν μια ιδιαίτερα μεγάλη ικανότητα μακρόχρονης επιβίωσης, η οποία εξηγείται όχι μόνο από το γεγονός ότι πάντα υπάρχουν άνθρωποι πρόθυμοι να πιστέψουν σε γοητευτικά απλουστευμένες θεωρίες και απόψεις, αλλά, όπως ήδη αναφέραμε, κυρίως από την έμφυτη ανάγκη του ανθρώπου να σκέφτεται και να στηρίζει την κοινωνική του συμπεριφορά σε τέτοια μοντέλα. – Όπως είπε χαρακτηριστικά ο Αϊνστάιν «είναι ευκολότερο να καταστρέψεις τον πυρήνα ενός ατόμου παρά μια προκατάληψη». – Ωστόσο, η σύγχρονη έρευνα σχετικά με τη δυνατότητα αλλαγής των στερεοτύπων δεν καταλήγει σε ομόφωνα συμπεράσματα. Άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι είναι αδύνατη μια τέτοια αλλαγή – τουλάχιστον ωσότου απέλθει η γενιά που μ' αυτά γαλουχήθηκε¹³ – ενώ άλλοι δέχονται ότι παρά το ότι δεν είναι εύκολη, τελικά είναι εφικτή η αλλαγή των στερεοτύπων, απαιτεί όμως την εφαρμογή χρονικού πλάνου διάρκειας μηνών ή και ετών ακόμη, καθώς και ειδική στρατηγική, η οποία πρέπει να κατευθύνεται επιλεκτικά στο στερεότυπο του οποίου η αλλαγή ή η απάλειψη αποσκοπείται¹⁴. Μια τέτοια στρατηγική πρέπει να έχει σαφώς κοινωνικό προσανατολισμό και ευδοκιμεί με την επιδέξια χρησιμο-

ποίηση διαπροσωπικών και ομαδικών διεργασιών προς την επίτευξη του στόχου, όπως π.χ. την ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων ή τον προσανατολισμό τους κατά τρόπο ώστε να προκληθεί στα μέλη της ομάδας διαφορετική στάση. Εξάλλου ο προσεταιρισμός «ιδεολογικών καθοδηγητών», που υπάρχουν πάντα σε μια κοινωνία, υπέρ της επιδιωκόμενης ιδέας μπορεί να υποστηρίξει τις δυναμικές εκείνων των παραγόντων που ευνοούν την αλλαγή και έτσι να επιτευχθεί ο επιδιωκόμενος σκοπός. Τελικά, άσχετα αν δεχθεί κανείς την άποψη της μιας ή της άλλης ομάδας ερευνητών, αυτό που ίσως ενδιαφέρει περισσότερο είναι το σημείο στο οποίο συμφωνούν και οι δύο, δηλαδή η πολύ μεγάλη δυσκολία με την οποία επιτυγχάνεται – αν επιτυγχάνεται – μια κατευθυνόμενη αλλαγή ή εξαφάνιση των στερεοτύπων.

Όλα αυτά όμως θα μπορούσαν να πάρουν διαστάσεις που δεν θα ενδιαφέρονταν εδώ. Περισσότερο ενδιαφέρον θα ήταν να παρακολουθήσει κανείς την εξέλιξη της φιλοσοφικής κριτικής των στερεοτύπων και ιδιαίτερα των εθνικών στερεοτύπων, που αποτελούν το αντικείμενο της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας, πώς δηλαδή, ξεκινώντας με δεδομένη αρχικά την πίστη στην ύπαρξη εθνικών χαρακτηριστικών, διαμορφώθηκαν σταδιακά οι διάφορες θέσεις και απόψεις σχετικά με τις εθνικές εικόνες-στερεότυπα.

12. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας μεταβολής του περιεχομένου αλλά όχι του «περιγράμματος» ενός στερεοτύπου αποτελούν τα στερεότυπα των Ευρωπαίων για τους Άγγλους και τους Γάλλους κατά τους τελευταίους αιώνες: η Αγγλία, π.χ., στις αρχές του 18ου αι. είχε τη φήμη επαναστατικής χώρας με ιδιαίτερη ροπή προς τις κοινωνικές αλλαγές, ενώ η Γαλλία θεωρούνταν ένα ιδιαίτερα σταθερό και ήρεμο έθνος. Έναν αιώνα αργότερα, με δεδομένη την εμπειρία της γαλλικής επανάστασης, επικρατεί στην Ευρώπη η ακριβώς αντίθετη εικόνα για τους δύο λαούς.

13. Πρβ. Schwalbe, Hans: «Von der Schwierigkeit, Klischees zu korrigieren», Zeitschrift für Kulturaustausch, 1980/2, σελ. 156-159.

14. Πρβ. ενδεικτικά: Gerken, Gerd: «Stereotypen können verändert werden», Zeitschrift für Kulturaustausch, 1973/3, σελ. 30-35.

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ – ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ – ΣΚΟΠΟΙ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΟΛΟΓΙΑΣ

Το αντικείμενο έρευνας της σύγχρονης Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας ορίζεται πολύ διαφορετικά απ' ό,τι στην αρχική, «προϊστορική» της φάση, η οποία αναπτύχθηκε διεξοδικά προηγουμένως: ενώ εκείνη, πιστεύοντας απόλυτα στην ύπαρξη εθνικών χαρακτηριστικών, εξέταζε συγκριτικά τις εθνικές εικόνες στη διεθνή λογοτεχνική παραγωγή και εξήγαγε συμπεράσματα σχετικά με τις «εθνικές ιδιαιτερότητες» των διαφόρων εθνικών λογοτεχνιών – αλλά και των ίδιων των εθνών –, η σύγχρονη Συγκριτική Στερεοτυπολογία αρνείται κατηγορηματικά την πίστη στην ύπαρξη εθνικών χαρακτηριστικών και τονίζει ότι η παρουσία μιας εικόνας σε λογοτεχνικό ή μη λογοτεχνικό πεδίο είναι βέβαια ένα αναμφισβήτητο γεγονός, η αλήθεια όμως του περιεχομένου της, εφόσον δεν μπορεί να υποβληθεί σε καμιά διαδικασία ελέγχου, δεν την ενδιαφέρει. Αυτή η αντίρρηση της επεκτείνεται και προς κάθε άλλη προσπάθεια ιδεολογικής ομαδοποίησης, ενώ το ενδιαφέρον της επικεντρώνεται στην έρευνα του τρόπου λειτουργίας τέτοιων νοητικών συστημάτων, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο H. Dyerinck: « keine Forschung ist besser geeignet, die Stichhaltlosigkeit so mancher Theorie zu 'Volkstum', 'völkischer Eigenart', 'Seele der Völker' usw. aufzudecken als jene literarische Imagologie, die besser als jede andere Disziplin zeigen kann auf welche Weise solche Meinungen überhaupt zustandkommen können»⁸⁸. Η Συγκριτική Στερεοτυπολογία, επομένως, δεν ενδιαφέρεται να αποκαλύψει την «ψυχή», τις βασιζόμενες στα «εθνικά χαρακτηριστικά» ιδιαιτερότητες των εθνικών λογοτεχνιών, αλλά να επισημάνει τις ιδιότητες που τους προσγράφονται έξωθεν, να κατανοήσει τη διαδικασία δημιουργίας αυτών των προσγραφών και την επίδραση που ασκούν όχι μόνο στη διεθνή λογοτεχνική παραγωγή αλλά και σε

88. Dyerinck, Hugo: «Komparatistik. Eine Einführung», Bonn 1981, σελ. 131.

κάθε μορφή συνάντησης διαφόρων πολιτισμών δεν ενδιαφέρεται δηλαδή για το περιεχόμενο της εθνικής εικόνας καθαυτό, αλλά για τις διαδικασίες γένεσης και τους μηχανισμούς λειτουργίας της εικόνας. Διερευνά επίσης τις συνθήκες που καθορίζουν το είδος της υποδοχής ενός λογοτέχνη, ενός λογοτεχνικού ρεύματος ή μιας εθνικής λογοτεχνίας από μια άλλη. Κάθε σχετικό πόρισμα αποτελεί, βέβαια, και ένα επιπλέον στοιχείο στο σύνθετο σύνολο των πολυεθνικών σχέσεων και αλληλοεπιδράσεων. Θα μπορούσαμε, επομένως, συνοψίζοντας να ορίσουμε ως αντικείμενο της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας τη μελέτη των διαφόρων εθνικών εικόνων όπως εμφανίζονται στη λογοτεχνία, στη λογοτεχνική κριτική και σε άλλες περιοχές της φιλολογικής επιστήμης και την ερμηνεία της γένεσης και της επίδρασης αυτών των εικόνων στο λογοτεχνικό και ενδεχομένως και σε «εξωλογοτεχνικό» πεδίο. Εστιάζει μάλιστα το ενδιαφέρον της σ' εκείνες τις λειτουργίες τους που δρώντας ενισχυτικά ή αποτρεπτικά συμβάλλουν στη διαδικασία διαμόρφωσης των διεθνών λογοτεχνικών σχέσεων.

Υπό αυτήν την έννοια θα μπορούσαν να οριστούν τα εξής βασικά πεδία έρευνας για το συγκριτολόγο που πρόκειται να ασχοληθεί με την έρευνα των εθνικών εικόνων:

- η διαχρονική εξέταση των εθνικών εικόνων στη λογοτεχνία, στη λογοτεχνική κριτική και σε όλες τις περιοχές της φιλολογικής επιστήμης,
- η λογοτεχνική εικόνα της άλλης χώρας ως στοιχείο σύνθετων υπερεθνικών σχέσεων και η εξέταση εκείνων των λειτουργιών που καθιστούν τις εικόνες παραμέτρους μιας διεθνούς λογοτεχνικής αλληλεπίδρασης,
- η λογοτεχνική εικόνα της άλλης χώρας ως βασικό μορφολογικό στοιχείο ενός αισθητικού συνόλου και
- η ερμηνεία της γένεσης και επίδρασης αυτών των εικόνων σε λογοτεχνικό ή ακόμη και σε μη λογοτεχνικό πεδίο, με την προϋπόθεση ότι ένας πόλος της έρευνας είναι λογοτεχνικός.

Όσον αφορά στο τελευταίο σημείο, θα πρέπει να διευκρινιστεί - για να τονιστούν ακόμη μια φορά τα όρια του πεδίου έρευνας της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας με άλλες επιστήμες προς αποφυγή των γνωστών παρεξηγήσεων του παρελθόντος - ότι η Συγκριτική Στερεοτυπολογία δεν εξετάζει αυτές καθεαυτές τις εθνικές εικόνες, αλλά ασχολείται μ' αυτές μόνο όταν η μελέτη τους υπόσχεται σημαντικά συμπεράσματα σε πιο σύνθετα πεδία προβληματικής, όταν δη-

λαδή οι εικόνες είναι συνδεδεμένες με δυνατότητες εκτίμησης της λογοτεχνικής παραγωγής και των διεθνών λογοτεχνικών και πνευματικών σχέσεων, για τις δομές και τη λειτουργία των οποίων μπορούν να δώσουν πληροφορίες.

Αυτό το αρκετά διευρυμένο περιεχόμενο του όρου «εικόνα» – και κατ' επέκταση του αντικειμένου της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας – περιορίζεται βέβαια από την αναγκαιότητα να αρκестεί η έρευνα μόνο στην περιοχή της λογοτεχνικής παραγωγής: η Συγκριτική Στερεοτυπολογία ενδιαφέρεται μόνο για κείνες τις εθνικές εικόνες που βρίσκονται σε κάποια – όσο το δυνατόν πιο άμεση – σχέση με το αντικείμενο της φιλολογικής επιστήμης. Επομένως, σημείο εκκίνησης και τελικός στόχος κάθε ειδικής ή γενικής έρευνας των εικόνων είναι εδώ τα λογοτεχνικά ή φιλολογικά κείμενα. Βέβαια, ο όρος να είναι τουλάχιστον ένας πόλος της έρευνας λογοτεχνικός ή φιλολογικός δεν αρκεί ώστε να προστατεύει πάντοτε το συγκριτολόγο από τον κίνδυνο να ξεπεράσει τα όρια προς μια άλλη από τις επιστήμες που δικαιωματικά έχουν και κείνες ενδιαφέρον για τη σπουδή των εθνικών εικόνων (π.χ. την κοινωνιοψυχολογία, την εθνοψυχολογία κλπ.). Έτσι ο συγκριτολόγος πριν από κάθε εργασία του θα πρέπει να θέτει και να απαντάει στο ερώτημα κατά πόσο η έρευνά του εντάσσεται στη φιλολογική επιστήμη. Αλλά η απάντηση αυτής της ερώτησης οδηγεί στην ανάγκη καθορισμού των μεθόδων και των σκοπών της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας που διαφέρουν, βέβαια, όπως συζητήθηκε παραπάνω, από τις άλλες «συγγενείς» επιστήμες.

Θα πρέπει ευθύς εξ αρχής να τονιστεί και να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι μια συγκροτημένη, πλήρης και λειτουργική μεθοδολογική πρόταση μέσα στα πλαίσια της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας αποτελεί μέχρι σήμερα ένα desideratum. Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν πολλές θεωρητικές θέσεις σχετικά με το αντικείμενο και το πεδίο έρευνας της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας, εντούτοις σχετικά με τον τρόπο διεξαγωγής αυτής της έρευνας πολύ λίγες είναι οι λεπτομερείς και επισταμένες προτάσεις⁸⁹. Εκτός από μια σειρά αδια-

89. Μια πραγματικά υποδειγματική πρόταση εφαρμογής των θέσεων της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας παρουσιάζει ο Peter Edgerly Firchow στην ανάλυση του έργου «Heart of Darkness» του Joseph Conrads («The Death of the German Cousin. Variation on a Literary Stereotype, 1890-1920», Lewisburg-London-Toronto 1986, σελ. 184-186).

μόρφωτων ακόμη μεθοδολογικών σκέψεων που εμφανίζονται σποραδικά και μη συστηματικά στην παρουσίαση γενικότερων θεωρητικών απόψεων (ο H. Rüdiger, π.χ., υποστηρίζει γενικά ότι η έρευνα του εξωτισμού στη λογοτεχνία είναι «eine lohnendere Aufgabe als die Untersuchung emotionsbelasteter Kollektivbilder»⁹⁰, ο P. Boerner τονίζει την αναγκαιότητα «to investigate and evaluate a multitude of sources»⁹¹ για να είναι δυνατή η κατανόηση της εικόνας της άλλης χώρας, αυτό όμως θα είναι, όπως λέει ο ίδιος αλλού, ένα «verzwicktes Konglomerat»⁹² από λογοτεχνικά και μη λογοτεχνικά στοιχεία) υπάρχουν και ορισμένες, έστω και γενικές, κατευθυντήριες γραμμές όσον αφορά στη μεθοδολογία της σύγχρονης Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας. Σύμφωνα μ' αυτές κάθε έρευνα της εικόνας της άλλης χώρας στη λογοτεχνία δεν θα πρέπει να κατατάσσεται άκριτα στα πλαίσια του προγράμματος της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας αν δεν πληροί ορισμένες προϋποθέσεις. Έτσι, σύμφωνα με τον Emer O' Sullivan, η φιλολογική έρευνα της εικόνας της ξένης χώρας στη λογοτεχνία μπορεί να διακριθεί στις εξής 4 κατηγορίες, μόνο όμως η τελευταία ανταποκρίνεται στα δεδομένα της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας⁹³. Έτσι μια εργασία: α) μπορεί να παρέχει απλώς υλικό χωρίς καμιά μεθοδολογική ή θεωρητική θεμελίωση (τέτοιες εργασίες συνήθως δεν είναι ουδέτερες και υπερεθνικές, αντανακλούν το κλίμα της εποχής που διεξάγονται και αποτελούν στην ουσία μια αποδελτίωση συγκεκριμένων εθνικών στερεοτύπων σε διάφορες λογοτεχνίες)⁹⁴ β) μπορεί να αποκαλύπτει την ιστορική προέλευση ορισμέ-

90. Rüdiger, Horst: «Grenzen und Aufgaben der vergleichenden Literaturwissenschaft. Eine Einführung», στο: «Zur Theorie der vergleichenden Literaturwissenschaft», (έκδ. Horst Rüdiger), Berlin-New York 1971, σελ. 14.

91. Boerner, Peter: «National Images and Their Place in Literary Research», Monatshefte, 67 τεύχ. 4, σελ. 365.

92. Boerner, Peter: «Das Bild vom anderen Land als Gegenstand literarischer Forschung», Sprache im technischen Zeitalter, 56, σελ. 315.

93. O'Sullivan, Emer: «Das ästhetische Potential nationaler Stereotypen in literarischen Texten», Tübingen 1989, σελ. 43-44.

94. Χαρακτηριστικές αυτής της κατηγορίας εργασίες είναι του Humble, M.E.: «Zum Stereotyp des Deutschen in der englischen Literatur und des Engländer in der deutschen Literatur», Düsseldorf (χωρίς χρονολογία) ή του

νων εθνικών στερεοτύπων⁹⁵ ή να αποτελεί θεωρητική συμβολή σε θέματα ανάπτυξης και διάδοσης στερεοτύπων για ορισμένους λαούς⁹⁶. γ) μπορεί να συμβάλει, βέβαια, και στη συλλογή υλικού, αποσκοπεί όμως κυρίως στη διασάφηση μιας ευρύτερης σχετικής προβληματικής⁹⁷ και δ) μπορεί να επιδιώκει να παρουσιάσει τις μορφές εμφάνισης εθνικών στερεοτύπων στη λογοτεχνία, αλλά επιπλέον να διερευνήσει και τη γένεση, εξέλιξη και επίδρασή τους όχι μόνο στη λογοτεχνική παραγωγή αλλά γενικότερα σε όλες τις στιγμές προσέγγισης διαφόρων πολιτισμών. Όπως ήδη αναφέρθηκε, μόνο αυτός ο τελευταίος τρόπος προσέγγισης των εθνικών στερεοτύπων στη λογοτεχνία ανταποκρίνεται στις «προδιαγραφές» της σύγχρονης Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας. Σύμφωνα μ' αυτές λοιπόν, αφενός καταδικάζεται κάθε απροβλημάτιστη συλλογή υλικού, που συνήθως συσσωρεύεται σε εργασίες αρχαρίων «για να χρησιμοποιηθεί ως πρώτη ύλη σε μεταγενέστερη συνθετότερη έρευνα», αφετέρου αποκηρύσσεται η συγκριτική ανάλυση των εικόνων της άλλης χώρας όταν αποσκοπεί στην καλύτερη γνωριμία με το έργο συγκεκριμένου συγγραφέα και, κατ' επέκταση, στην ολοκληρωμένη γνώση κάποιας συγκεκριμένης εθνικής λογοτεχνίας. Απεναντίας, η σύγχρονη έρευνα των εθνικών ει-

Cross, Anthony: «The Russian Theme in English Literature from the 16th century to 1980. An introductory survey and a bibliography», Oxford 1985.

95. Όπως π.χ. του Jost, Hermand: «Biedermeier Kids: eine Mini-Polemik», Monatshefte, 67 (1975), σελ. 59-66.
96. Όπως του Stanzel, Franz: «Der literarische Aspekt unserer Vorstellungen vom Charakter fremder Völker», Anzeiger der österr. Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse 111, 4 (1974), σελ. 63-82, ή του Zacharasiewicz, Waldemar: «Zur Tradierung und Funktion von Heterostereotypen in amerikanischen Erzähltexte zwischen 1900 und 1940» στο «Erstarrtes Denken: Studien zu Klischee, Stereotyp und Vorurteil in englischsprachiger Literatur», (έκδ. G. Blacher) Tübingen 1987 – μια εργασία που αναπτύσσει τη θεωρία της σημασίας του κλίματος στην ανάπτυξη εθνικών στερεοτύπων.
97. Όπως της Gutmann, Ingrid: «Der Deutsche in der neueren erzählenden Literatur Englands und der Vereinigten Staaten», διδ. διατρ., Graz 1966, όπου εξετάζεται κυρίως ο παράγοντας συγγραφέας στη διάδοση των εθνικών στερεοτύπων.

κώνων θα πρέπει να διεξάγεται από μια υπερεθνική προοπτική, δηλαδή οι εικόνες θα πρέπει να θεωρούνται πάντα έξω από το στενό εθνικό χώρο παραγωγής τους στην πολυεθνική τους λειτουργικότητα και να λαμβάνονται υπόψη όλες οι «εθνικές προοπτικές» με τις οποίες σχετίζονται αυτές οι εικόνες, χωρίς να δίνεται προτεραιότητα σε καμιά απ' αυτές.

Ιδιαίτερα διεξοδικά παρουσιάζεται η ανάγκη εφαρμογής μεθόδων ιστορικής εξέτασης των διαφόρων συστημάτων εθνικών εικόνων⁹⁸. Επειδή ακριβώς οι εικόνες της ξένης χώρας, οι οποίες συνήθως εμφανίζονται όχι μεμονωμένες αλλά ενσωματωμένες σε συστήματα, δεν δημιουργούνται σε μια μικρή χρονική στιγμή, αλλά, αντίθετα, έχουν μια ιστορία που συχνά απλώνεται ακόμη και σε πολλούς αιώνες⁹⁹, κάθε προσπάθεια ανάλυσης και ερμηνείας τους προϋποθέτει, φυσικά, μια διαχρονική θεώρηση αυτής της ιστορίας τους¹⁰⁰. Αυ-

98. Κυρίως από τον Manfred Fischer στο: «Komparatistische Imagologie. Für eine interdisziplinäre Erforschung national-imagotyper Systeme», Zeitschrift für Sozialpsychologie, 1979, τεύχ. 10, σελ. 30-44.

99. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εικόνα της Αμερικής η οποία τόσο για τους πρώτους αποίκους («ανακάλυψα τον παράδεισο επί της γης» γράφει ο Χριστόφορος Κολόμβος στον ισπανό βασιλιά) όσο και για τους πολιτικούς φυγάδες του β' παγκοσμίου πολέμου συμβόλιζε το καταφύγιο, την ελευθερία, αλλά και για τους νεότερους μετανάστες συμβολίζει ακόμη και σήμερα τη χώρα των απεριόριστων δυνατοτήτων. Αυτή η εικόνα της Αμερικής – άσχετα με τις εκάστοτε πραγματικές συνθήκες – παρέμεινε για τόσους αιώνες και μέχρι τις μέρες μας αναλλοίωτη, όπως σημειώνει και ο Helmut Kuhn (στο «Amerika. Vision und Wirklichkeit», Anglia, 73 (1955), σελ. 467: «Amerika, so zeigte sich bald, war so wenig Paradies wie irgendein Land dieser Erde. Der Traum aber, der seine Entdecker leitete, hat an dem Geschick Amerikas mitgewirkt, und ein Abglanz davon liegt noch heute auf ihm».

100. Αναρωτιέται μάλιστα ο Manfred Fischer («Nationale Images als Gegenstand vergleichender Literaturgeschichte. Untersuchungen zur Entstehung der komparatistischen Imagologie», Bonn 1981, σελ. 27) μήπως θα ήταν προτιμότερο – προκειμένου για εργασίες που καλύπτουν μεγάλα χρονικά διαστήματα – οι εικόνες που έχουν δύο έθνη μεταξύ τους να εξετάζονται στην ίδια εργασία, αφού στην ουσία δεν είναι παρά δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, δηλαδή του προβλήματος των σχέσεων μεταξύ αυτών των δύο λαών.

τή η ιστορική ανάλυση δεν θα πρέπει βέβαια να περιορίζεται σε μια χρονολογική παράθεση των εκάστοτε σταδίων της εξέλιξής τους, ούτε, φυσικά, να προβαίνει σε μια αξιολόγησή τους σε «σωστές» ή «λανθασμένες» εικόνες. Αντίθετα, θα πρέπει να επιδιώκεται μια ιδεολογική αποκάλυψη των ιστορικών και κοινωνικο-πολιτικών παραμέτρων που καθορίζουν τον τρόπο και τη διαδικασία γένεσης και εξέλιξης αυτών των εικόνων. Με άλλα λόγια: **θα πρέπει οι εικόνες της άλλης χώρας να εξετάζονται ως εκφάνσεις συνολικών κοινωνικο-ιστορικών σχέσεων μεταξύ των διαφόρων λαών.**

Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί μια πολύ σημαντική διαφορά ανάμεσα στην ιστορική έρευνα των εικόνων όπως αυτή γινόταν παλαιότερα κατά την έρευνα των πηγών – που ακόμη και σήμερα διεξάγεται από μερικούς ερευνητές διαφόρων ειδικοτήτων για να καταδείξουν το ιστορικό γίνεσθαι διαφόρων συστημάτων εθνικών εικόνων – και όπως γίνεται σήμερα με τη σύγχρονη αντίληψη της συγκριτικής έρευνας: ενώ η πρώτη έχει ένα προσανατολισμό προς μια μόνο κατεύθυνση, η δεύτερη, με βάση πολυεθνικά και υπερεθνικά λογοτεχνικά-κοινωνικά-ιστορικά δεδομένα, εξετάζει κάτω από τουλάχιστον διπλή προοπτική την αμφίδρομη ή πολύδρομη σχέση και επίδραση δύο ή περισσότερων λογοτεχνιών, εξετάζει δηλαδή την παραγωγή και εξέλιξη της εικόνας της άλλης χώρας στη λογοτεχνία, τη γένεση και επίδραση αυτής της εικόνας στα λογοτεχνικά-κοινωνικά-ιστορικά πλαίσια όχι μόνο της χώρας στην οποία αναφέρεται η εικόνα, αλλά και της χώρας ή των χωρών που τη φέρουν.

Η απώτερη επιδίωξη, επομένως, της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας είναι να αποδεικνύει την ύπαρξη εκείνων των άλογων νοητικών δομών που ονομάζονται «εικόνες» και να αναλύει την ιστορικότητα και τη λειτουργικότητά τους αφενός ως στοιχείων σύνθετων διεθνών πνευματικών αλληλεπιδράσεων αφετέρου ως αισθητικών λογοτεχνικών στοιχείων, έτσι ώστε τελικά να αποκαλύπτεται η γένεση, η δομή και η επίδραση των συστημάτων αυτών των εικόνων με τελικό σκοπό τον εμπλουτισμό των γνώσεων σχετικά με τις διαδικασίες παραγωγής και πρόσληψης της διεθνούς λογοτεχνίας.

Παρά το γεγονός όμως ότι η Συγκριτική Στερεοτυπολογία έχει ως πεδίο έρευνας τη λογοτεχνία και τη λογοτεχνική κριτική και οι εργασίες της αποσκοπούν στη διασάφηση των διεθνών λογοτεχνικών σχέσεων, εντούτοις συχνά ενυπάρχει και κάποιος κοινωνικός προσανατολισμός στις επιδιώξεις της. Έτσι συχνά προβάλλεται ως

τελικός σκοπός των ερευνών της η αλληλοκατανόηση των εθνών¹⁰¹, η «ουδετεροποίηση» της λογοτεχνίας¹⁰², αλλά γίνεται επίσης λόγος και για τον κοινωνικο-πολιτικό προσανατολισμό της¹⁰³. Διατυπώθηκε μάλιστα η άποψη ότι η Συγκριτική Στερεοτυπολογία «die Aufhebung der einen wie der anderen einseitigen Kennzeichnung von verschiedenen Nationalitäten in literarischen Texten bewirken könnte...Die Wissenschaft von den nationalen Images und Mirages wird zu einer Art literarischer Diplomatie»¹⁰⁴. Δύσκολα, βέβαια, θα μπορούσε να ξεπεραστεί ο ενθουσιασμός του Herman Meyer, ο οποίος βλέπει ως σκοπό της επιστήμης που ασχολείται με τις εθνικές εικόνες στη λογοτεχνία «diese Bilder in die unbestechliche Helle des wissenschaftlichen Bewußtseins zu rücken, sie auf ihren Grad von Gesundheit und Krankheit hin zu untersuchen, ihre historische und soziale Bedingtheit festzustellen und dadurch ihren pathologischen Einschlag zu paralysieren»¹⁰⁵. Πολύ πιο συγκρατημένη είναι η αναφορά του Peter Boerner στην αλληλοκατανόηση των διαφόρων πολιτισμών ως σκοπό της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας: «Although our primary goal as scholars is not to influence but simply to comprehend and present an objective picture, it seems to me that it would be no slight accomplishment if, by investigation national images, we were able to contribute to an evaluation of previous judgements and

101. Πρβ. Dyserinck, Hugo: «Zum Problem der 'images' und 'mirages' und ihrer Untersuchung im Rahmen der vergleichenden Literaturwissenschaft», Arcadia, 1, σελ. 110.

102. Πρβ. Gsteiger, Manfred: «Zum Begriff und über das Studium der Literatur in vergleichender Sicht», στο «Zur Theorie der vergleichenden Literaturwissenschaft», (έκδ. Horst Rüdiger), Berlin-New York 1971, σελ. 77.

103. Πρβ. Fischer, Manfred: «Komparatistische Imagologie. Für eine interdisziplinäre Erforschung national-imagotyper Systeme», Zeitschrift für Sozialpsychologie, 1979, τεύχ. 10, σελ. 31.

104. Bleicher, Thomas: «Elemente einer komparatistischen Imagologie», Komparatistische Hefte, 2 (1980), σελ. 20.

105. Meyer, Herman: «Das Bild des Holländers in der deutschen Literatur», στο «Forschungsprobleme der vergleichenden Literaturgeschichte. Internationale Beiträge zur Tübinger Literaturhistoriker-Tagung, September 1950 (έκδ. Kurt Wais), Tübingen 1951, σελ. 188.

perhaps help to clarify cross-cultural misconceptions»¹⁰⁶.

Πάντως απ' όλα τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η προοπτική έρευνας του συγκριτολόγου που ασχολείται με τα εθνικά στερεότυπα στη λογοτεχνία πρέπει να είναι διπλή: Θα πρέπει να δώσει απάντηση στο ερώτημα ποιο είναι το μερίδιο της λογοτεχνίας στη δημιουργία και εξάπλωση των εθνικών στερεοτύπων – βοηθώντας ουσιαστικά τη δουλειά του κοινωνιολόγου –, αλλά επίσης, θέτοντας το λογοτεχνικό φαινόμενο καθαυτό στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός του, να αναζητήσει την αισθητική σημασία της παρουσίας και τη λειτουργία ενός εθνικού στερεοτύπου στη λογοτεχνία.

106. Boerner, Peter: «National Images and Their Place in Literary Research», Monatshefte, 67 (1975), σελ. 368.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ - ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΩΝ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Στις ποικίλες παραμέτρους για την αισθητική εκτίμηση της τέχνης προστέθηκε από τον 18ο αι. και η προέλευση του έργου τέχνης, δηλαδή η εθνικότητα. Έτσι η διατύπωση μιας αισθητικής κρίσης για ένα καλλιτέχνημα βασίστηκε εκτός των άλλων και στις υπάρχουσες γενικεύσεις – με τη μορφή των εθνικών στερεοτύπων – μιας χώρας, των κατοίκων, του πολιτισμού και της τέχνης της, γενικεύσεις που εκδηλώνονται, πλην της λογοτεχνίας, και σε διάφορους άλλους τομείς αισθητικής έκφρασης, παρουσιάζοντας κάποιο συγκεκριμένο χαρακτηριστικό ως έκφραση ενός εθνικού πολιτισμού. Βέβαια, η παρουσίαση εθνικών στερεοτύπων σε ορισμένες τέχνες (π.χ. αρχιτεκτονική, ζωγραφική, μουσική¹⁰⁷ κλπ.) παρουσιάζει πολλές δυσκολίες αφού δεν είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν εκεί λεκτικές εκφράσεις, συχνά όμως η ύπαρξη εθνικών στερεοτύπων πιστοποιείται όχι στο ίδιο το καλλιτεχνικό έργο, αλλά στις θεωρητικές διατυπώσεις (κριτικές, αναλύσεις κλπ.) των επιστημόνων που ασχολούνται με τις τέχνες αυτές¹⁰⁸. Εξάλλου όχι σπάνια και λογοτέχνες προβαίνουν σε

107. Το είδος μιας μουσικής (π.χ. μαρς, πόλκα, μαζούρκα, ταραντέλα κλπ.) ή το όργανο που την εκφράζει μπορούν να θεωρηθούν τυπικά για ένα λαό (π.χ. το βιολί για τον Τσιγγάνο, η κιθάρα για τον Ισπανό, το μαντολίνο για τον Ιταλό) δεν μπορούν όμως να εκφράζουν ή να μεταφέρουν στερεότυπα. Αυτό μπορεί να γίνει μόνο όταν η μουσική συνοδεύεται από γλωσσικές εκφράσεις (π.χ. όπερα, ορατόριο, Lied κλπ). Περισσότερα για τις δυνατότητες μιας έρευνας εθνικών στερεοτύπων στη μουσική βλ.: Nachtsheim, Stephan: «Anmerkungen zur Frage einer Imagologie der Musik», στο «Europa und das nationale Selbstverständnis», (έκδ. H. Dyserinck-K.U. Syndram), Bonn 1988, σελ. 245-281.

108. Πρβ., π.χ., την πρόσληψη της γαλλικής ιμπρεσιονιστικής ζωγραφικής κατά τα τέλη του 19ου αι. από το γερμανικό χώρο. Οι καλλιτεχνικοπολιτισμικές αντιθέσεις ανάμεσα στους δύο λαούς χρωματίστηκαν από τις επικρατούσες απόψεις για τη «φύση» της γαλλικής και γερμανικής ψυχής (στερεότυπα